

**FUZÛLÎ'NİN TÜRKÇE DÎVÂN'INA
RIZA HÂL VE MAKAMININ
YANSIMALARI**

REFLECTIONS OF THE STATE AND
STATION OF CONTENTMENT
(RIZA) IN FUZÛLÎ'S TURKISH
DÎVAN

Dr. Öğr. Üyesi Hacer SAĞLAM

Kafkas Üniversitesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

E-posta: ediybe@gmail.com

Orcid: 0000-0002-9606-6367

Öz

Klasik Türk şiirinin önde gelen şairlerinden Fuzûlî, manzum ve mensur eserleri ile çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Özellikle Türkçe Dîvân'ındaki lirik şiirleri farklı perspektiflerle incelenmiş; şairin pek de bilgi sahibi olunmayan hayatı, psikolojik dünyası, aşk anlayışı, dinî ve dünyevî yaşam algısı gibi hususlar aydınlatılmaya çalışılmıştır. Beşerî aşk mihverinde olduğu kadar, dinî-tasavvufî bakımdan da gerçekleştirilen bu çalışmalarla şairin Dîvân'ındaki zengin malzemenin ortaya konulması amaçlanmıştır. Ancak Fuzûlî gibi ilmî ve hissî derinliğe sahip bir şairin söz konusu çalışmalarla tam manasıyla anlaşıldığını, eserleri hakkındaki çalışmaların tamamlandığını veya eserlerinde mündemiç hususların tüm boyutları ile ortaya konduğunu iddia etmek ilim nazariyesinden bakıldığında pek mümkün görünmemektedir. Şiirin ölçülere sığdırılmaya çalışılan, şairin bilgisi ve derinliği ölçüsünce açıldıkça genişleyebilen kapalı bir yapı olma özelliği, Fuzûlî'nin Türkçe Dîvân'ında da kendini göstermektedir. Bu nedenle dinî ve tasavvufî merkezli çalışmalarda tasavvufî bir terim olarak eksikliği fark edilen "rıza" açısından şairin Türkçe Dîvân'ını inceleme gereği duyulmuştur. Fuzûlî'nin rıza hâl ve makamını, gerek kul olarak dünyevî ve uhrevî beklentilerine gerek âşık olarak beşerî ve ilahî aşk süreçlerine nasıl yansıttığı, bu makalenin konusudur. Çalışmamızda ilgili başlıklar altında, mutasavvıfların tanım ve yaklaşımları dikkate alınarak şairin rızayı algılama şekli, rıza hâl ve makamına ulaşma gayreti, bir kul ve âşık olarak râzî olma hedefi anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Fuzûlî, Türkçe Dîvân'ı, tasavvuf, hâl ve makamlar, rıza hâl ve makamı.

Abstract

Fuzûlî, one of the leading poets of classical Turkish literature, has been the subject of numerous studies with his verse and prose works. In particular, the lyrical poems in his Turkish *Dîwân*, which attract readers' interest, have been examined from various perspectives; aspects such as the

poet's little-known life, psychological world, understanding of love, and perception of religious and worldly existence have been explored in an effort to shed light on them. Through these studies, carried out not only within the framework of human (earthly) love but also from religious–mystical perspectives, it has been aimed to reveal the rich material contained in the poet's *Dîwân*. Through these studies conducted not only around the axis of earthly (human) love but also from religious and mystical perspectives it has been aimed to bring to light the rich material found in the poet's *Dîwân*. However, from a scholarly standpoint, it does not seem very possible to claim that a poet such as Fuzûlî who possesses both intellectual and emotional depth has been fully understood through the studies conducted so far, that the research on his works has been completed, or that the matters contained within his works have been revealed in all their dimensions. The fact that poetry is a closed structure one that is constrained by prescribed forms yet capable of expanding as it unfolds in accordance with the poet's knowledge and depth can also be observed in Fuzûlî's Turkish *Dîwân*. For this reason, it was deemed necessary to examine the poet's *Dîwân* from the perspective of *ridâ* a Sufi term whose treatment has been noted as lacking in studies conducted within religious and mystical contexts. Fuzûlî's reflections of the state and station of *rıza* both in terms of his worldly and otherworldly expectations as a servant of God, and in relation to his human and divine love experiences as a lover constitute the central focus of this article. Under the relevant headings, the study seeks to understand how the poet conceives of *rıza*, his effort to attain the state and station of contentment, and his aim to become one who is truly content (*râzî*) both as a servant and as a lover, taking into consideration the definitions and approaches of Sufi authorities.

Keywords: Fuzûlî, Turkish *Dîwân*, Sufism, Spiritual States And Stations, The Station Of *Ridâ*.

GİRİŞ

Sadece içinde yaşadığı 16. yy.'ın değil, bütün bir klasik Türk edebiyatının da en güçlü simalarından biri kabul edilen Fuzûlî (ö. 1556), gerek manzum gerek mensur eserleri ile yüzyıllardır ilmî ve hissî derinliği bakımından konuşulan ve son yıllarda hakkında gerçekleştirilen araştırmalarla anlaşılmaya çalışılan bir sanatkârdır. Kaynaklarda detaylı bilgilere erişmenin pek mümkün olmadığı biyografisi ve hayat görüşünü bir sanatkâr olarak en belirgin şekilde eserleri ortaya koymaktadır. Anadolu coğrafyası şairlerinden sayılan Fuzûlî, Irak coğrafyasında hayat sürmüş, döneminin merkezdeki şairlerine göre edebiyat ve kültür ortamından uzak kalmış, hayatı boyunca sadece maişet sorunu değil, takdir edildiği ortamda sanatını icra edememenin tatminsizliğini de yaşamıştır. Marifetin iltifata tâbi olduğu bir gerçekse de Fuzûlî'nin güçlü şairliği bu tâbiyete gerek duymamıştır, denebilir. O, istidâd ve

kabiliyetin coğrafyadan bağımsız olduğunu, yaşadığı toprakların bu hakikati gölgeleyemeyeceğini ifade ederek haset ortamının ve nefsanî arzuların değil, Kerbelâ'nın şereflendirip şekillendirdiği bir Dîvân'a sahip olmanın ayırıcı özelliğine dikkat çekmektedir (Doğan, 2002: 32-37).

Fuzûlî'deki sanatkâr kudreti, araştırmacılarca onun ilmî derinliği ile bağdaştırılır (Eroğlu, 1996: 324-325). Araştırmacıları bu kanaate sevk eden, kaleme aldığı dîbaceleriyle ilme bakış açısını bizzat ortaya koyan Fuzûlî'nin kendisidir. İlk dönem şiirlerinden sonra ilim tahsiline başlayan şair, ardından adeta yeni bir çizgi belirlediğini ve şiirini ilme yasladığını şu meşhur ifadeleri ile anlatmıştır: "... ilimsiz şi'r esâsı yok dîvâr gibi olur ve esâssız dîvâr gâyetde bî-i'tibâr olur" (Fuzûlî, 2016: 4).

Fuzûlî'nin, ilim ile dönemin aklî ve naklî ilimlerini kastettiği âşikârdır. Kerbela ve Hille'de gördüğü eğitimde şer'î ilimler yanında müspet ilimleri de tahsil etmiş, hikmet ve hendese öğrenmiştir (Gölpınarlı, 2016: XXII; Terzibaşı, 2016: 56). Şairin zaten var olan sanatkâr kudreti, tahsil ettiği bu ilimlerle mezc olmuş ve şiirlerinde, okunduğunda sadece hissî melekeleri değil, aklî faaliyetleri de harekete geçiren bir mana yoğunluğu oluşmuştur. Bu anlamda onun şiiri, ilim harcıyla yoğrulmuş bir üstün kabiliyetin tezahürüdür.

Fuzûlî'nin şiirlerinde şer'î ilimlerin yanı sıra tasavvufî tahsilinin yansımalarını da çokça görmek mümkündür. Her ne kadar Fuzûlî'nin tasavvuf eğitiminin çerçevesi hakkında kesin bilgiler yoksa da araştırmacıların ekseriyetine göre o, mutasavvıftır/mutasavvıf bir şairdir. "*Türkçe lirizmin tasavvufla, yüksek sanat kaygıları altındaki ilk ciddi izdivacı Fuzûlî ile olmuştur denebilir*" (Ceylan, 2023: 23). Ancak tasavvuf, onun şiirlerinde bir doktrin olarak değil, bâtinî bir tecrübe çerçevesinde ve kalbî seyirlerin tezahürleri olarak yer alır. Fuzûlî'nin aşka mâyil tabiatının tasavvuftaki, varlığın "muhabbet" temelli özü bahsi ile örtüştüğü ve şairin Türkçe Dîvân'ında bu hissiyatı derin şekilde şiirlerine taşıdığı hissedilir. Fuzûlî'nin şiirlerindeki tasavvufî istilâh ve remizler, içinde yaşadığı devrin tasavvufî birikiminin bir tezahürü olarak değerlendirilmiş; şairin içine doğduğu çevrede hazır bulunduğu dinî-tasavvufî muhtevayı istidâdî ölçüsünde eserlerine yansıttığı ifade edilmiştir (Eraydın, 1996: 175). Ancak burada mühim olan, aynı coğrafyanın fertlerinden ayrılarak öne çıkan şairin istidâdıdır.

Temel kaynakları arasında din ve tasavvuf bulunan klasik Türk şiirinin bir sanatkârı olarak şairin bâtinî tecrübeye, bununla birlikte seyr ü sülûkun aşama, hâl ve makamlarına atıfta bulunduğu Türkçe Dîvân'ı, birçok dinî-tasavvufî merkezli çalışmanın odağı olmuştur. Fuzûlî, bu bakış açıları ile anlaşılmaya ve böylece ondaki tasavvufî birikim çeşitli yayınlarla tezahür ettirilmeye çalışılmıştır (bk. Tarlan, 2005; İpekten, 2016; Karahan, 1995; Çelik, 2001; Eraydın, 1996: 175-182; Eroğlu, 1996; Allahverdiyev, 2003). Bu çalışmalarda Fuzûlî'nin sabır, tevekkül, kanaat, şükür gibi

hâl ve makamları beyitlerine nasıl yansıttığı detaylı şekillerde ortaya konmuştur. Son tahlilde, şiir hayatının ilk dönemlerinden sonra kesbettiği ilmî çerçeve ile tasavvufu çokça benimsediği ve sanat anlayışında tasavvuftan çokça beslendiği kanaati hâsıl olmuştur (Tarlan, 2005: 12; İpekten, 2016: 33-34; Karahan, 1995: 279; Hacıeminoğlu, 1972: 11). Ancak Türkçe Dîvân'ı ve diğer eserlerinde tasavvufî birikimini ortaya koyan şairin hedef olarak gördüğü "rıza" makamını şiirlerine ne şekilde yansıttığı üzerinde durulmadığı fark edilmektedir. Şairin, gerek dünyevî hedeflerinde gerekse aşka bakış açısında "râzî" olmayı önemseydiği ve rıza makamını nihaî nokta olarak belirlediği, bu bakış açısı ile tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tasavvufta Rıza Hâl ve Makamı

Tasavvufun önemli ıstılahlarından "hâl"; durum, vaziyet, hâlet; içinde bulunulan vakitte gelen vârid ve manevî his, heyecan, şevk, hüznün, üns, müşahede, yakîn, havf, kabz gibi tecrübelerdir. Hâl, Allah vergisi olup (mevhibe) makamların aksine, çalışarak elde edilemez. Hâller, geçici süreçler olup makamlara giden yoldaki iniş-çıkışları ifade eder (Kuşeyrî, 1978a: 127-128; Necmüddin Kübra, 1980: 177-178; Şihâbuddîn Sühreverdî, 2010: 606-607; İzzeddin Kâşânî, 2010: 127; Hücvirî, 2020: 244; Uludağ, 2012: 154). "Meleke, merhale, konak, dinî ahlâk ve seciye" manalarında olan "makam" ise irade, riyazet ve mücahede ile kazanılır. Tevbe, vera, zühd, fakr, sabr, tevekkül, rıza bazı makamlardır (Kuşeyrî, 1978a: 126-127; Necmüddin Kübra, 1980: 183; Şihâbuddîn Sühreverdî, 2010: 606-607; Hücvirî, 2020: 244; Uludağ, 2012: 234).

Nefsin tezkiye süreci olan seyr ü sülûkta (teslik), sâlik çeşitli hâl ve makamlara ulaşır. Müridin kendine özgü bir biçimde ilerlediği sülûk sürecindeki kurb, murakabe, müşahede, şevk, muhabbet, üns gibi geçici psikolojik tecrübeler hâl¹, hâllerin nihayetinde karar kılınan mertebeler ise makamları oluşturur. Makamlar, mutasavvıflar tarafından farklı şekilde sıralanmakla birlikte² öne çıkan Necmüddin-i Kübrâ'nın (1980: 23) onlu tasnifidir. Tevbe, zühd, tevekkül, kanâat, uzlet, dâimî zikir, mahviyet, teveccüh, sabır, murâkabe, rıza şeklinde sıralanan bu tasnife göre makamların sonuncusu ve yakîn mertebenin en üst noktası "rıza"dır. Sufiler veya sâlikler, rıza makamına ulaşmayı hedef olarak belirler.

Tasavvuf terminolojisinin ıstılahlarından olan rıza, "hoşnut olmak, gönülden kabul etmek, yakınmamak" (Uludağ, 2012: 295) manalarında olup Allah'ın kulundan razı olması ve kulun Allah'tan razı olması şeklinde iki türlüdür. Kul; Allah'tan razı olarak nefs-i râziyye, Allah'ın ondan razı olması ile de nefs-i marziyye makamlarına

¹ "Hâl"ler, mutasavvıflar tarafından farklı şekillerde sıralanmıştır. bk. (Kuşeyrî, 1978a: 127-128; Demirci, 1992: 218; İzzeddin Kâşânî, 2010: 366-427).

² Makam tasnifleri için bk. (Kuşeyrî, 1978a: 126-127; Ebû Tâlib El-Mekkî, 2003b: 183; Tek, 2024: 42-46; Uludağ, 2003: 409-410).

erişir. Rıza makamı; “Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah’tan razı oldu”³ ve “Allah’ın onlardan razı olması her şeyden büyüktür”⁴ ayetlerine dayandırılır. Allah’ın rızasının her şeyden üstün olduğunun buyurulması, seyr ü sülûktaki en yüce makamın rıza olması ile yakından ilişkilidir. “Allah, kendisinin kullarından razı olmasını, kullarının kendisinden razı olmasından daha üstün görmüş ve kendi rızasını onların rızasından önce zikretmiştir” (Ebû Nasr Serrâc Tûsî, 1996: 52).

Rıza makamının hadislerde de karşılığı bulunur. Hâce Abdullah Ensârî’den rivayetle Resulullah (s.a.s.), bir gün gülümseyerek göğe bakmış ve “*mümin kulun hakkında olan ilahî kazaya ve Rabbanî hükme şaşarım. Eğer nimete hükmeder ve rıza verirse kul için hayırlıdır ve eğer belaya hükmeder ve rıza verirse bu da kul için hayırlıdır*” buyurmuştur (Seyyid Cafer Seccadî, 2007: 379). “Rıza” kelimesinin ebced hesabıyla değeri 1001’dir. Mevlevilerde çile çekilen gün sayısı 1001’dir (Uludağ, 2012: 295).

Mutasavvıflar, “rıza” makamı için çeşitli tanımlar geliştirmişlerdir. Kelâbâzî (1992: 155) rızayı; “dünyada hükmünü icra eden ilahî iradeye kulun razı olması” şeklinde tarif eder. Allah, kulundan ezelde razı olursa kul da dünyada bu rızaya uygun şekilde davranarak ahirette ilahî rızaya mazhar olur. Cüneyd-i Bağdâdî’ye göre rıza, “kulun iradesini terk etmesi” iken Zünnun’a göre, “kaderin tecellileri karşısında kalbin neşe içinde olmasıdır” (Kelabazi, 1992: 155; Ebû Nasr Serrâc Tûsî, 1996: 52). İzzeddin Kâşânî’ye (2010: 394) göre rıza; kaza ve kader hükümlerinin olumsuz etkisinin yok olup acının tatlılığa dönüşmesidir. Hâris el-Muhâsibî (2024: 63), rıza makamındaki kulun kaza ve kaderi sevinçle karşılayacağını ifade eder. Hücvirî (2020: 240), rızayı kazanın iki türlü tecellisi; Allah’ın vermesi veya vermemesine karşın kulun kalbinin eşit durumda bulunması olarak tanımlar. Kuşeyrî (1978b: 317), kulun kazaya teslimi rızadır, der. Bu tanımlara göre “rıza” ve “kaza” ıstılahları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Sâlik, kazanın hükmüne karşı rıza hâl veya makamının gereğini yerine getirerek tevekkül ve sabır içerisinde olur.

Rıza mertebesinin hâl veya makam olup olmadığı konusunda mutasavvıflar arasında fikir birliği yoktur. Bu konudaki iki farklı görüş Irak ve Horasan ekollerine dayanır. Kuşeyrî ve Hücvirî’ye göre farklı görüşlerdeki bu ekollerden Horasan ekolü, Hücvirî’ye göre Muhâsibî’den etkilenmiştir. Basra’nın önemli âlim ve sûfilerinden Muhasibî, rızayı bir hâl olarak kabul etmiş, onun görüşünden hareketle Muhasibî ekolü (Muhâsibiyye) olarak bilinen Horasan ekolü de rızanın bir hâl olduğunu savunmuştur. Irak ekolü ise, ona göre rızayı bir makam olarak kabul etmektedir. Hücvirî’nin sunduğu bu bilginin aksine Kuşeyrî, rızanın Horasan sûfilerince makam,

³ *Kur’ân ve Meâli*. Maide 5/119 <https://www.kuranvemeali.com/maide-suresi/119-ayeti-meali>. (E.T.: 31.10.2025).

⁴ *Kur’ân ve Meâli*. Tevbe 9/72. Diyanet Vakfı Meali, <https://www.kuranvemeali.com/tevbe-suresi/72-ayeti-meali>. (E.T.: 31.10.2025).

Irak sûfilerince hâl olarak tavsif edildiğini ileri sürer (Kuşeyrî, 1978b: 317; Hücvirî, 2020: 239; Ebu'l-Âlâ Afifî, 2018: 243-244; Tek, 2024: 142-143).

Rızanın hâl mi, makam mı olduğu konusundaki ihtilaf; onun kesbî mi, vehbî mi olduğu hususundaki görüş farklılığından kaynaklanmaktadır. Çünkü hâller vehbî, makamlar kesbîdir. Bazı mutasavvıflar rızanın Allah tarafından verilen bir hâl olduğu, böylece hâlin ortadan kalkması ile rızanın da kalkacağı görüşünde iken birtakım mutasavvıf, rızayı kalbi tasfiye, nefsi tezkiye sürecinin bir sonucu olarak kulun kesben ulaştığı bir makam olarak kabul eder. Hücvirî (2020: 243), “kalbin, sükûn ve huzur içinde bulunması, kulun kazancına bağlı değildir” diyerek rızanın makamlardan değil, hâllerden olduğunu belirtir. Horasan ehli ve Irak ehli ise, bu konuda farklı görüştedir. Horasan ehli, rızayı diğer makamlar gibi bir makam kabul edip kulun kendi çabasına bağlarken Irak ehli, rızanın kesbî değil, vehbî olduğunu, bu itibarla kulun elde etmesi mümkün olmayan bir hâl olduğunu ifade ederler (İbn Kayyim el-Cevziyye, 2023: 352; Tek, 2024: 142).

Rızanın hâl olarak kabul edilmesi, kulun amellerinden bağımsız şekilde ilahî mevhibe olduğu anlamına gelmektedir. Bu durum ise Afifî'ye (2018: 243-244) göre mübalağalıdır. Çünkü bu yaklaşım, mücahedeyi ortadan kaldıracak ve sülûk sürecini şuurlu bir mücadeleden soyutlayacaktır. Rızayı kesbî ve tamamen kulun mücahedesini ile elde edilen bir makam kabul etmek ise, Allah'ın dilediğine, dilediğini bahşetme iradesini gölgeleyecek ve yine mübalağalı bir yaklaşım olacaktır. Necmüddîn-i Kübrâ (1980: 23) gibi, Ebû Nasr Serrâc Tûsî'ye (1996: 53) göre de rıza bir makam olup makamların sonuncusudur.

Son tahlilde, rıza'nın hâl ve makamdan hangisi olduğu hususundaki tartışmanın, kesbî veya vehbî; geçici veya sabit olmasından mütevellit her ikisi de olabileceğinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Hücvirî (2020: 245), rıza'yı hâllerin bidayeti, makamların nihayeti olarak tavsif etmiştir. Sâlik, sülûka başladığında yaşadığı rıza bir hâl iken, sülûkun tamamlandığı noktada ise rıza bir makamdır. İbnü'l-Arabî (2017, VII: 302) de aynı şekilde bu durumu, sâlikin tecrübesi ile ilişkilendirmektedir. Ona göre rıza, süreklilik kazanmışsa makam, geçici bir tecrübe ise hâl olarak değerlendirilmelidir. Kuşeyrî'nin de içlerinde bulunduğu bir kısım mutasavvıf ise, rıza'nın işin başında kulun kesbî olarak elde ettiği bir makam olduğunu, fakat ilerleyen süreçte makam olmaktan çıkıp hâl'e geçerek vehbîlik hâlini aldığını savunur (İbn Kayyim el-Cevziyye, 2023: 352). Son tahlilde, ekseriyete göre rıza, esasında bir makam olup bu makamda bulunmayan kulda zaman zaman hâl olarak ortaya çıkabilmektedir.

Rıza'nın Çeşitleri

Rıza'yı üç çeşit olarak tanımlayan Ebû Nasr Serrâc Tûsî'ye göre, rıza makamının ilk derecesi sabırla yakından ilişkilidir. Bunlar nezdinde kahır ve lütuf arasında bir

fark yoktur. Rıza'nın önce Allah'tan olması itibariyle kendi rızalarını görmeyen kimseler ise, ikinci mertebeyi oluştururlar. Bunların delili; *"Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'tan razı oldu"*⁵ ayetidir. Bu mertebedekiler her ne kadar her iki durumu müsavî görseler de rızalarında sebat yoktur. Allah'ın rızasının kuldan önce olması sebebiyle kulun rızasından da Allah'tan gelen rızadan da geçmiş bulunanlar ise üçüncü mertebeyi oluşturur. Bunlar, Ebû Süleyman Dârânî'nin *"Allah'ı hoşnut eden de gadaplandırın da kulların fiilleri değildir. Allah bir topluluktan razı olunca onlara rıza ehlinin amellerini yaptırır. Bir kavme de kızınca onlara kızdığı kimselerin amelini yaptırır"* (Ebû Nasr Serrâc Tûsî, 1996: 53) dediği kimselerdir. *"Elinizden çıkana üzülmeysin ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye (böyle yaptık)"*⁶ ayet meali de rıza'nın önemine dikkat çeker.

Kâşânî'ye (2024: 268) göre rıza dört çeşittir. Bunlardan ilki olan "rıza'l-amme" avâmın rızasıdır. Avâmın rızası; Allah'ı rab, İslâm'ı din ve Hz. Muhammed'i (s.a.s.) de peygamber olarak kabul etmek ve onlardan razı olmak manasındadır. "Rıza'l-hassâ", seçkinlerin rızası olup bunlar, rab olarak Allah'tan razı olmanın yanında, *her hâllerinde de tasarruf sahibi ve mâlik olarak ondan razıdırlar*. Rıza'l-hassâ, kendi içinde "rıza'l-muhib", "rıza'l-hak ani'l-abd", "rıza'l-abd ani'r-rab" olmak üzere üç derecedir. Rıza'l-muhib, âşığın rızasıdır. Âşık, maşukundan başka isteği kalmadığı için onu sevindiren veya öfkeliendiren başka bir konu veya olay da yoktur. Çünkü âşık iradesinden arınmıştır. Nefsin rızası, kalbin rızasının eseri, kalbin rızası Allah'ın rızasının eseridir (Seyyid Cafer Seccadî, 2007: 381). Dünyadaki her işin, Allah'ın hikmetli ve merhametli zatının iradesine uygun tecelli ettiğini müşahade etmekte olduğundan kulun iradesi düşmüştür. İhtiyarı elinde olmayan bu kimse, ateşe atılmış olsa bile bu durumu Hakk'ın rahmet ve hikmete dayanan iradesine hasredecektir. Böylece, dilediği her şeyde Hak'tan hoşnut olmak makamına yerleşmiştir. Bu makam, "muhabbet makamı" olup muhabbet ehline tahsis edilmiştir (Kâşânî, 2024: 268). Hz. İbrahim, ateşe atıldığında asla endişeye kapılmamış, bu durumun Allah'ın iradesi dâhilinde olduğundan şüpheye düşmemiştir. Bu nedenle Hz. İbrahim (a.s.) "Halîlullah" olarak adlandırılmıştır.

"Rıza'l-hak ani'l-abd", Hakk'ın kuldan hoşnut olması manasındadır. Burası seçkinlerin rızasının neticesidir. Bu seviyedeki kul, her emir ve yasakta Rabb'ine itaat eder ve Rabb'ini hoşnut eder (Kâşânî, 2024: 268). Rıza'l-abd ani'r-rab seviyesi, kulun Rab'den hoşnut olması demektir. Bu aynı zamanda âşığın da hoşnutluğudur. Kulun, Hakk'ın dileği dışında herhangi bir şeye meyli ve ilgisi kalmaz. Kul, rıza huyuna sahip olursa zarar görmekten korkmaz veya bir şeyi elde edemediği için üzülmez; çünkü

⁵ *Kur'ân ve Meâli*. Maide 5/119 <https://www.kuranvemeali.com/maide-suresi/119-ayeti-meali>. (E.T.: 31.10.2025).

⁶ *Kur'ân ve Meâli*. Hadîd 57/23 <https://www.kuranvemeali.com/hadid-suresi/23-ayeti-meali>. (E.T.: 31.10.2025).

onun tepkisi kendisinden soyutlanmıştır; tepkisi Rabb'inin emrine bağlıdır (Kâşânî, 2024: 268-269).

Başka bir görüşe göre rıza, nefsin kaderin getirdiği şeyleri üzüntü duymadan karşılmasını sağlayan bir melekedir; hatta bu sayede nefis, o şeye yakınlık duyar ve onunla neşelenir. Çünkü nefis, kaderin getirdiği elemi idrâk etmek yerine, kaderin sahibini görmeye lezzetlenmektedir (Kâşânî, 2024: 268-269).

Rıza'nın Tevekkül, Sabır, Şükür ve Muhabbet ile İlişkisi

"Güvenme, bel bağlama, vekil tayin etme" lügat manalarındaki tevekkül, tasavvufî bir ıstılah olarak Allah'ın kendisi hakkındaki takdirine güvenmek, her hâlükârda Allah'a itimat etmek anlamına gelir (Uludağ, 2012: 357). Ebû Tâlib Mekkî'ye (2003c: 15) göre yakîn makamlarından olan tevekkül, Ebu'd-Derdâ'ya göre imanın en üst noktası ve Allah'a tam teslimiyettir. Ahmed b. Hanbeli tevekkülü, kalbe ait bir amel olarak tanımlar. Abdullah et-Tüsterî, kulun kendini Allah'ın iradesine bırakması manasını verirken İbn Kayyim el-Cevziyye (2023: 517-518) ise, Kur'an'ın tevekkül ayetleri ile dolu olduğunu belirterek dinin iki parçasından birini tevekkülün oluşturduğunu söyler. Arabî'ye göre tevekkül, *kalbin güçlük çekmeden Allah'a itimat etmesi, onun katında bulunan şeye güvenmesidir* (Suad El-Hakîm, 2017: 487). Kuşeyrî'ye (1978, C. II: 317) göre, Horasanlı sûfiler nezdinde tevekkül, nihayetinde rıza'ya ulaştırır. Kuşeyrî (1978b: 279), tevekkülün son derecesine ulaşan kimsenin her işini Allah'a havale etmek suretiyle onun hüküm ve kazasına rıza göstereceğini belirtir. İzzeddin Kâşânî'nin (2010: 394) makam tasnifinde rıza, makamların sonuncusu olup tevekkülden sonra gelmektedir. Sühreverdî (2010: 625); bütün makamların başı saydığı tevbe ve zühdden sonra tevekkülün ve onunla irtibatlı olarak rıza ve sabrın da art arda geleceğini; Gazâlî (t.y.: 483-484), tevekkül ile rıza makamları arasındaki irtibata dikkat çekerek kendini Allah'a teslim edenin ondan râzı olacağını ifade eder. Mekkî'ye (2003c: 188) göre rıza, mütevekkilin hâli olup tevekkül de râzînin (razı olan) hâlidir.

Kelime anlamı olarak "dayanma, dayanıklılık" manasındaki sabır, tasavvufî bir ıstılah olarak musibetlerden dolayı şikâyetçi olmamak, kazaya rıza göstermek, nefsin sükûnete ulaşmış mutmain olması anlamlarına gelir (Uludağ, 2012: 302; Sühreverdî, 2010: 620; Kuşeyrî, 1978b: 302-303; Hâris el-Muhâsibî, 2024: 55). İbn Kayyim el-Cevziyye (2023: 539), "*sabri olmayanın imanı yoktur*" hükmünde bulunur. Mürid, nefsinin kontrol altına alıp şehvet ve arzularından Rabb'inden kabul edeceği şeyleri güçleştirecek bir iz kalmadığında sabreder ve razı olur. (Suad El-Hakîm, 2017: 474). İbnü'l-Arabî'ye göre sabır, nefsin en zor amellerinden biri olup nefsi hapsetmektir. Ona göre sabır, bânînin beş amelinden (doğruluk, tevekkül, sabır, azimet ve yakîn) biridir (Suad El-Hakîm, 2017: 427). Ebû Tâlib Mekkî'ye (2003c: 250) göre yakîn makamlarından olan sabır, rıza'nın başıdır. Herevî de rıza makamına ulaşmanın sabır makamından

geçtiğini ifade eder (Tek, 2024: 142). Mutasavvıflar, tevekkül gibi sabrın da rıza ile yakın ilişki içinde olduğuna dikkat çekerler. Ebu'd-Derdâ, imanın en kemâl noktası ilahî hükme sabır ve kadere rıza göstermektir tespitinde bulunur (Ebû Tâlib Mekkî, 2003b: 243).

Tasavvufta “şükür” makamı, çeşitli ayetlere dayandırılır. “Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi arttırırım”⁷ ve “Eğer şükreder ve iman ederseniz, Allah size niye azab etsin ki? Allah, şükriün kaşılığını verendir, hakkıyla bilendir”⁸ ayetleri bunlardandır. Kâşânî'ye (2024: 315) göre şartların başı sabır, sonu şükürdür. Şükür, nimet sahibini övmek ve nimetin değerini itiraftır. Hâce Nasıruddin Tûsî, bütün nimetler onun olduğuna göre yapılacak en iyi iş sürekli şükür hâlinde olmaktır, demektedir (Seyyid Cafer Seccadî, 2007: 447-448). Cüneyd'e göre şükür, nimetlerin kalp ve dil ile itiraftır. Mekkî (2003b: 277), Allah'ın isimlerinden birinin “Şekûr” olduğunu belirterek, şükretmenin nimetin azlığı ve çokluğu ile ilgili olmadığını, az nimete dahi şükretmenin rubûbiyet ahlâklarından olduğunu ifade eder. Rıza makamındaki kul, Rabb'inden gelen nimetlere karşı, az veya çok olmasına bakmaksızın daima şükür hâlinde olur. Bu nedenle şükür, râzî olmuş kulun tecrübe ettiği makamlardan biridir.

Rıza ile ilişkilendirilen bir diğer ıstılah “muhabbet”tir. Muhabbet; kulun Allah'ı, Allah'ın kulunu sevmesi (Uludağ, 2012: 232) manasında olup Mekkî'ye (2003c: 209) göre makamların en yükseğidir. Şiblî'ye göre muhabbet, mecazen bütün varlığı yok edip ona kendi rengini bahşeden bir kadehken; Cüneyd'e göre, âşığın kendi sıfatları yerine maşukun sıfatları ile donanmasıdır (İzzeddin Kâşânî, 2010: 401). Muhabbet ve rıza ilişkisi; “De ki: “Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın”⁹ ayetine dayandırılır. Buna göre Kâşânî (2010: 397), muhabbetin rıza makamının gereği olduğunu ifade eder. Zira failin mahub olması durumunda onun bütün fiillerine rıza gösterilebilir. Gazâlî (t.y.: 624-625), musibetleri sabır ve rıza ile karşılayanlara “muhabbet” hatırlatmasında bulunur. Ona göre, kazaya rıza göstermenin kaynağında esasında muhabbet vardır. Bir kişi, sevdiğinden gelen eza sebebiyle şikâyette bulunmak bir tarafa ona olan sevgisinden dolayı bundan razı olur. Çünkü sevgi, acı duygusunun varlığını ortadan kaldırır. Âşık da böyledir. Ya maşuktan gelen cefayı rıza ile karşılar ya da sevgisinin büyüklüğünden dolayı acıyı duymaz. Bu durum beşerî aşıkta dahi bu şekildedir. Hâris el-Muhâsibî (2024: 97), rıza makamının tevekkül, teslimiyet, hayâ ve muhabbetle ilişkisini kurar. Ona göre rıza,

⁷ “Hani Rabbimiz şöyle duyumuştı: Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi arttırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir”. İbrahim 14/7, Diyanet İşleri Meali (Yeni), <https://www.kuranvemeali.com/ibrahim-suresi/7-ayeti-meali>. (E.T.: 24.10.2025).

⁸ Nisa 4/147, Diyanet İşleri Meali (Yeni), <https://www.kuranvemeali.com/ibrahim-suresi/7-ayeti-meali>. (E.T.: 24.10.2025).

⁹ Âl-i İmran 3/31, Diyanet İşleri Meali (Yeni), <https://www.kuranvemeali.com/aliimran-suresi/31-ayeti-meali>. (E.T.: 24.10.2025).

muhabbetin neticesidir. Çünkü seven, sevdiğinin yaptığı her şeye razı olur (Hücvirî, 2020: 243). Ebu'l-Ferec Abdurrahman (2025: 51), Allah'ı seven kulun özelliklerini sayarak kulun, Allah'ın rızasını kazanma hedefinde olacağını dile getirir. Mekki'ye (2003c: 208) göre, kulun müşahede ile eriştiği muhabbet, kulu rıza makamına yükseltir. Nasiruddin Tusî'ye göre; "rıza hoşnutluktur ve muhabbetin semeresidir. Zahirde ve batında, kalpte, sözde ve fiilde inkâr olmasının sonucudur" (Seyyid Cafer Seccadî, 2007: 380).

Sonuç olarak rıza; tevekkül, sabır, şükür ve muhabbetin bir sonucu olup ayrıca bunlarla ilişki içindedir. Allah'ın hükmüne rıza gösteren kul; tevekkül, sabır ve şükür mertebelerini de kendinde tahakkuk etmiştir. Rıza; salt tevekkül, sabır ve şükürle birlikte, Allah'ın kulu hakkında ona olan sevgisinden dolayı şer dilemeyeceği düşüncesi nedeniyle de muhabbet ile ilişkilendirilmiştir. Kul, rıza gösterirken tüm bu makamları aşmış bulunur.

Fuzûlî Türkçe Dîvan'ında Rıza Hâl ve Makamı

Rıza makamı, çoğu mutasavvıf tarafından en üst makam kabul edilmesi hasebiyle Fuzûlî'nin de kaside ve gazellerinde talep ettiği, zaman zaman dünyevî isteklere yönelse de ardından bunu ümitle ilişkilendirerek¹⁰ esasında Allah'ın kendi üzerindeki hükmünü icrasına boyun eğdiği bir hâl ve makam olarak yer alır. Onun rıza makamını bu denli önemsemesini, sahip olduğu ilmî seviye ile ilişkilendirmek gerekir.

Dîvân'da rıza, 8 ayrı şiirde 10 defa lafzen anılmaktadır. Bunların 7'si kasidelerde, 2'si müseddeste, 1'i ise gazelde yer alır. Şair, kasidelerinde "tarîk-ı rızâ", "tarîk-ı hüsn-i rızâ", "lezzet-i rızâ", "asl-ı rızâ-yı Hak" terkiplerine yer verir. Bir kasidesinde ise, sabır ile beraber kazaya rıza göstermenin önemine dikkat çeker. Bunlar dışında, şairin mana olarak Dîvân'ının genelinde rıza makamının ilişkili olduğu tevekkül, sabır, şükür ve muhabbet makamlarını andığı çok sayıda beyit vardır. Şairin rıza makamını arzuladığı, ilişkili olduğu bu makamlardan yola çıkarak anlaşılmaktadır. Bunlar arasında özellikle rıza-sabır, rıza-şükür ilişkisi dikkat çeker. Dîvân'da rıza; şairin dünyevî arzuları ve aşk bağlamında olmak üzere iki farklı çerçevede gözlemlenir. Devlet erkânına dünyevî taleplerini ilettikten sonra "bir kul olarak" rıza hâline bürünen şair, kasidelerinde rıza-tevekkül, rıza-sabır, rıza-şükür ilişkisini öne çıkarır. Dîvân'da asıl sezilen ise aşk şiirlerinde ve bilhassa gazellerindeki rıza-muhabbet ilişkisidir. Bu husus, kendisini bir aşk şairi olarak tanımlayan Fuzûlî için, öngörülebilecek bir husustur. Fuzûlî'nin aşktaki makamı "rıza'l-muhib" derecesindedir. Ancak aşk'ın tevekkül, sabır ve şükür içeren süreci dikkate alındığında şairin aşk şiirlerinde de rıza-tevekkül, rıza-sabır, rıza-şükür ve rıza-muhabbet ilişkilerinin tamamının görüldüğü ifade edilebilir. Fuzûlî'nin şiirlerindeki başlıca temalar aşk acısına tahammül etmek, elem çekmek, insanların kınamalarına (melâmet)

¹⁰ Şairin kasidelerinin dua bölümlerindeki "ümit"le ilgili söz kalıpları için bk. (Dilçin, 2010: 342-349).

sabretmektir. “Bütüin bunlar tasavvufun da dayandığı esaslardır” (Mazıoğlu, 2011: 31). Bu esaslar, esasında ilahî aşk dereceleri ve hâllerinin beşerî ve Eflatûnî aşkta da aynı şekilde tezahür ettiğinin birer ispatıdır. Âşık, tüm bu aşamaları geçtikten sonra en üst nokta olan rıza makamına ulaşır. Rıza makamı, şairin şiirlerindeki aşkın tezahürleri dikkate alınarak beşerî ve ilahî çerçevelerde izlenir. Ancak öncelikle onun kasidelerinde büründüğü rıza hâline dikkat çekilecektir.

Fuzûlî'nin Bir Kul Olarak Kazaya Rızası

Mutasavvıflar tarafından tasnif edilen rızanın ilk derecesi avâmın rızası olan “rıza'l-amme”dir. Avâmın rızası; Allah'ı rab, Hz. Muhammed'i (s.a.s.) de peygamber olarak kabul etmek ve onlardan razı olmak manasındadır (Kâşânî, 2024: 268). “Rıza'l-hassâ”, seçkinlerin rızası olup bunlar, rab olarak Allah'tan razı olmanın yanında, “her hâllerinde de tasarruf sahibi ve mâlik olarak ondan razıdırlar” (Kâşânî, 2024: 268). Fuzûlî'nin, ilmî birikim ve derinliği göz önüne alınarak rıza'l-amme seviyesinde bir razı oluşu aşmayı hedeflediği söylenebilir. Onun istidâdı, rıza makamına havas derecesinde ulaşmaya elverişli olmalıdır. Ancak özellikle taleplerde bulunduğu kasidelerinde, rıza'nın şükürsüzlük veya hâlden şikâyet kabul etmeyen hüviyetinden uzaklaşmış olduğu düşüncesi ile olsa gerek Fuzûlî, kaside sonlarında tam bir rıza hâline bürünür. Ondaki bu değişim, bir kul olarak dünyevî zorluklar söz konusu olduğunda rıza'yı bir makam olarak değil, hâl olarak tecrübe ettiği izlenimini oluşturur. Şair, ortaya çıkan şikâyet hâlinin farkına vararak kendisini tekrar rıza hâline yükseltmeye çalışmaktadır. Eğer, rıza makamında olsa idi, şikâyet hâli kendisinde zuhur etmeyecekti. O hâlde Fuzûlî'deki rıza, bu noktada henüz bir hâl olarak tezahür etmekte olup sabitleşerek makam derecesine çıkma sürecindedir. Kasidelerindeki değişen bu psikolojik durum, onun İstanbul'a gelip himaye edilmeyi çokça arzulamasına rağmen râzî olma hususunda nasıl bir nefsî mücadele verdiğini göstermektedir. Kasidelerinin sonundaki vazgeçiş, bu mücadeleden bir yansımasıdır. Nitekim şair, Allah'ın rızasını kazanma istikametinde yürüdüğünü dile getirdiği Mîr Seyyid Mehemmed-i Kâdî'ye yazdığı kasidede, hem hüküm hem dava sahibinin bir olmasının imkânsızlığından hareketle rıza yolunu tutmayı kendine tavsiye eder¹¹:

Ey Fuzûlî bu nev' da'vâda
Maslahatdur dutam tarîk-ı rızâ

Hâl müşkildür anda kim bir ola
Sâhib-i hüküm ü sâhib-i da'vâ (K. 38/43-44)

Rıza makamı, şikâyetten arınmıştır. Bu makamdaki kulun, Allah'ın hükmüne karşı şâkî olması düşünülemez. Fuzûlî, hâlden şikâyet etmenin isyan zilletinin bir işareti olduğunu ifade eder. Aksine olarak Allah'ın güzel rızasına giden yol ise, her hâlden razı olmaktan geçmektedir:

¹¹ Fuzûlî'nin Türkçe Dîvân'ından alıntılanan örnekler için bk.(Fuzûlî, 2021).

Delîl-i zillet-i isyân-durur ta'arruz-ı hâl
Tarîk-ı hüsn-i rızâsı cemî-i hâle rızâ (K. 2/72)

Rıza öyle bir makamdır ki fakir kul, bu makamın verdiği haz sayesinde fenâ (yokluk) yolundaki tüm bağlayıcılardan müstağnî olup kurtulabilir:

Fakîr-i dergehine lezzet-i rızâsı ile
Taallukât-ı tarîk-ı fenâdan istiğnâ (K. 1/75)

Şair, Allah'ın rızasını dünya ve ahirette dilediğini, çünkü onun sonsuz lütfuna olan güven ve umudunun kendisine yeteceğini mülemma kasidesindeki şu Arapça mısralarla dile getirir. Bu mısralarda, onun rıza makamına ulaşmayı ne denli önemseydiğini görmek mümkündür:

Lezimtü zeyleke ercû rızâke fi'd-dâreyn
Kefâ vüsûku recâi bi-lutfike'l-mevfûr¹² (K. 2/27)

Şair, Allah'ın rızasını kazanmanın soydan ve gelinen kökenle değil, ancak amel ile mümkün olabileceğini belirterek Allah'a itaatın melekler derecesine yücelttiği gibi, isyanın da şeytanla müsavî kılınabileceğini ifade eder. Şairin burada, mutasavvıflar arasında süregelen rıza'nın hâl mi, makam mı olduğu yönündeki tartışmaya dâhil olduğu da görülmektedir. Bu beyte göre rıza, vehbî değil, kesbîdir; ancak amel ile kazanılabilir:

Fi'ldur asl-ı rızâ-yı Hak ne kim asl u neseb
Hâk-i fermân-ber beşer âsî melek şeytân olur (K. 7/6-7)

Dîvân'da rıza kavramı her ne kadar lafzen açıkça anılmasa da birçok beyit ve bentte sezdirilmekte; ayrıca rıza'yla ilişkili diğer tasavvufî makamların varlığı da dikkat çekmektedir. Bu istihlamların başında "tevekkül" gelir. Fuzûlî, aşağıdaki beyitlerde, kıskanç ve hased kimselerin ondan sakındığı iyiliklere karşı tam bir tevekkül ve teslimiyet içinde olduğunu, Allah'ın ihsanından nasibini alan kimsenin asla ümitsiz olamayacağını ifade eder. Rıza-tevekkül ilişkisinin öne çıktığı şu mısralarında şair, her şeyi Allah'ı bırakmış; mütevekkil ve rıza hâlindeki bir kulun tavrını sergiler:

Gam degül ehl-i garaz eylerse menden men'-i hayr
Gam degül ehl-i hased bağlarsa men miskîne kîn

Rûzgâr ile menüm maksûdumı hâsil kılup
Ol ki men' eyler olur bed-h'âh-ı Rabbü'l- alemîn

Hîç şek yoh kim yeter maksûda kalmaz nâ-ümîd
Hırmen-i eltâfun etrâfında olan hûşe-çîn (Mukatta'lar, 5/13-15)

¹² "İki dünyada da rızanı isteyerek eteğine yapıştım. Lutfuna olan ümidimin sağlamlığı bana yeter" (Fuzûlî, 2021: 205).

Rıza'nın ilişkili olduğu önemli makamlardan biri olan "sabır", Fuzûlî'nin şiirlerinde rıza ile birlikte sık sık görülür. Bu yüzden, rıza-sabır ilişkisi Dîvân'da en çok görülen makamlardandır. Şair, rıza makamına ulaşmanın sabırdan geçtiğini; yağmur damlasının inciye dönüşmek için bir müddet sadef içinde hapsediği, tohumun filizlenmek için toprak altında kaldığı örnekleri ile izah eder. İncinin kıymeti hâiz olması, tohumun filizlenip açılması bu sabrın sonunda meydana gelir. Bunun gibi, Allah'ın kendisine verdiği sıkıntıdan muzdarip olan kimse lutfu erişmeyi hak edemez. Dert çekmek, esasında bir marifet ve ehil işidir. Bunu başarabilenler dermana vasıl olabilir. Hz. Yusuf'un zindandan sultanlığa yükselmesi bu sabır ve rızanın sonunda gerçekleşmiştir. Arifi, zor işlerin içinden kolaylıkla çıkararak bu rızadır. Rıza-sabır ilişkisinin öne çıktığı bu mısralarda rıza lafzen de anılır:

Katre-i bârân ki bir müddet sadef habsin çeker
Yoh iken kadri tapar kıymet dür-i galtân olur

Dâne toprağ içre şiddet çekdügiyçün nece gün
Baş çeküp hürmenlenür ârâyış-i bustân olur

Kahrdan ikrâh edenler lutfu olmaz müstehak
Müstaid-i derd olanlar kâbil-i dermân olur

Mihnete sabr eyleyen râhat tapar çün Yûsufa
Saltanat tahtının evvel pâyesi zindân olur

Ger rızâ olsa kazâya müşkil olmaz hiç hâl
Ârife sabr ile her müşkil ki var âsân olur (K. 7/2-6)

Şair, başına gelen bir musibete karşı şikâyetlenince devran ona sabrı tavsiye eder. Beyitte rıza makamı lafzen anılmamakla birlikte, her türlü emir ve nehye itibar etmek, rıza makamına talip olmaktır. Fuzûlî, sabır ile birlikte kazaya rıza göstermek gerektiğini, tüm musibetler geçse de Hakk'ın hikmet sırrının hakikatinin daimî olacağını ifade eder. Böylece, şairin kazaya rıza gösterme hususunda Hakk'ın sırrına itimat ederek sabrettiği anlaşılmaktadır:

Devrân cevâb verdi men-i bî-nevâya kim
Ey haste bu musîbete sabr eylegil şi'âr

Îzâ-yı cân u cismi nasîhat-durur sana
İdrâk ehlisen bu nasîhatdan etme 'âr

...

Her emr ü nehye ibret ilen i'tibâr kıl
Her işde i'tibârı şi'âr eyle zînhâr

Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Sayı: 13 (Yaz 2026), s. 239-262.

Ref' oldı ol musîbet ü andan 'ıyân olan
Tahkîk-ı sırr-ı hikmet-i Hak kaldı pây-dâr

Ve'r getdi raht hem gam ilen kılma ıztırâb
Sabr et kim ol küdürete hem yohdur i'tibâr (K. 17/36-41)

Rıza makamının yakın ilişki içinde olduğu ıstılahlardan “şükür”, Fuzûlî'nin şiirinde rıza-şükür ilişkisi bağlamında kul olarak her hâline şükretmesi gerektiği şeklinde tezahür eder. Şair, genel olarak kasidelerinin son beyitlerinde tevekkül ve şükür hâline yaslanır. Ayas Paşa'ya yazdığı şu kaside beytinde, dertlerin teninde açtığı yaralara rağmen şükür içinde olduğunu, Allah'ın lutfundan bir an bile ümitsizliğe düşmediğini ifade eder:

Tenümde zahm-ı hadeng-i belâ velî şâdem
Ki lutfun olsa bulur cümle zahmlar merhem (K. 15/33)

Hâlinden şikâyet eden Fuzûlî'ye, devran, sabırla birlikte şükürü de tavsiye eder. Az bir hasarla kederlenmek yerine şükretmesini salık verir. Beyitten, rıza'ya ulaşmak için şükür makamını huy edinmenin gerekliliği sezdirilerek rıza-şükür ilişkisine atıfta bulunulur:

Cüz'î hasâret ile melûl olma şükr kıl
Beg hâk-i dergehine fidâ beyle sad hezâr (K. 18/45)

Fuzûlî'nin Bir Âşık Olarak Aşktan ve Maşuktan Razılığı

Klasik Türk edebiyatının beslendiği temel kaynak olan aşk, “ben gizli bir hazine idim; bilinip tanınmak istedim ve bilineyim diye mahlûkatı yarattım” (İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, 1988, II: 132) mealindeki kutsi hadis olduğu öne sürülen sözden ilham alır. Fuzûlî, tasavvufta âlemlerin yaratılışının muhabbete bağlanmasından ilham ile kendi yaratılışını da aşka bağlamıştır. Şairin Farsça Dîvân'ının mukaddimesinde âşıklık tabiatına dikkat çekerek; “benim gibi aşkın hışmına uğramış zavallı birinden şiir beklemek çok şaşkıncıdır” (Doğan, 2002: 92) demesi ve Türkçe Dîvân'ının dibacesinde kendini bir aşk bülbülü olarak görüp; “ol güllere karşı terennüm etmeğe isti'dâd-ı fitratdan ruhsat buldum” (Fuzûlî, 2016: 3) şeklindeki ifadesi bu istidâdın bir itirafıdır.

Şiirlerinde aşk'ın tanımı yapılamamakla birlikte istidâdının büyüklüğü gözlemlenen şair, aşk'ın çile ve imtihan içeren her safhasını yansıtır. Çünkü mecazî tüm aşklar gibi, bu aşkların safhaları da ilahî boyutun bir cüz'ü ve tezahürüdür. Kâinatın yaratılışını aşka bağlayan tasavvufî doktrin çerçevesinde bakıldığında bunun sebebinin anlamak çok da zor değildir. “Çünkü esas olan aşkın kendisidir. İster ilahî, ister Eflatunî, ister mecazî aşk olsun aşkın fenomenlerinin her birisi tezahür ettikleri

kabiliyetlere uygun şekilde taayyün eden ve sınırlanan mutlak aşktan başkası değildir" (Irakî, 2012: 78). Âşık, bu yolda maşuktan gelen her celâlî tavra rıza göstermek durumundadır. Rıza makamına erişmek için âşık; tevekkül, şükür, sabır ve muhabbet gibi nice makamı tecrübe eder. Maşukun her cevrine tahammül etmek, ancak yüksek derecedeki bir aşk duygusu ile izah edilebilir. Çünkü ondan gelen her şey geldiği nokta itibariyle birdir. Burada kalpte sâkin olan aşkın derecesi; tevekkül, sabır ve rıza ile artacak ve nihayete erecektir. Rıza'nın en üst derecesi olan rıza'l-hassâ makamının rıza'l-muhib derecesindeki kul, dünyevî beklentileri veya sıkıntılarında kendisine takdir edileni tevekkül, sabır ve şükürle karşıladığı gibi muhabbetle de karşılar. Âşığın cefaları muhabbetle karşılaması, dünyevî talep ve sıkıntılar yanında, âşıklık hâlinde de kendini gösterir. Bunun temelinde maşuktan gelen her cefaya maşuktan dolayı muhabbet duymak vardır. Bu aşk ister beşerî, ister ilahî olsun, rızanın muhabbetle olan ilişkisi, aşkın tezahürlerinin her birinde âşığın kendisi hakkındaki hükme sevgi ile razı olması şeklinde kendini gösterir. Çünkü aşka ilerlerken aşktan kaynaklı cefalara rıza göstermek de bir nevi kazaya rızadır. Ancak bu rıza, aşkın dereceleri arasında olup âşığın dünya ve içindekilere zaten meyli kalmamıştır. Onun tek derdi maşuka vasıl olmaktır.

Kasidelerinde bir tâlip olarak devlet erkânından beklentilerini dile getirdikten sonra son tahlilde hâline razı bir duruş sergileyen Fuzûlî, aynı tavrını bir âşık olarak maşuk karşısında da gösterir. Hatta denebilir ki Fuzûlî, bir âşık olarak daha çok râzîdir (rıza makamına ulaşmış). Çünkü Fuzûlî, aşka istidâdı yüksek bir şairdir. Fuzûlî'nin şiirlerinde tasavvufî aşk zaman zaman açıkça işlense de zaman zaman da beşerî aşk ile perdelenmiştir. Dîvân'da Eflatunî ve ilahî aşk örnekleri de azımsanmayacak ölçüdedir. Bu yüzden örnekler, genel olarak Fuzûlî'nin âşıklığı üzerinden aktarılacaktır. Bu noktada Fuzûlî'nin, kasidelerinde bir kul olarak "rıza hâli"nde iken aşkın tüm tezahürlerini yansıttığı diğer manzume ve bilhassa gazellerinde ise bir âşık olarak "rıza makamı"nın seçkin bir derecesi olan rıza'l-muhib makamında bulunduğunu vurgulamakta fayda vardır.

Rıza makamı, şikâyet kabul etmez bir makamdır. Hâlimden şikâyet eden, bu hâl veya makama ulaşmış sayılmaz. Şayet, şikâyet ediyor ve tekrar razı oluşa bürünüyorsa o hâlde rıza makamında değil, rıza hâlidir. Şu müseddes bendinde şairin bir âşık olarak rıza makamını arzuladığı ve hedef olarak belirlediği görülür. Aşkın ızdırabından şikâyet eden şair, son tahlilde ezelde verdiği söze sadık kalmasını ve tüm cefalara göğüs germesini kendine salık verir. Şair, dostun rızasını başka türlü kazanamayacağını idrakindedir. Asıl kazanç da esasen onun rızasına nail olmaktır. Burada rıza makamı tek başına lafzen anılmakla birlikte, bu makama ulaşmanın sabırdan geçtiğinin de altı çizilmiştir:

Fuzûlî eyledüğün ahdüne vefâ kılğıl
Yeter şikâyet edüp şerh-i mâ-cerâ kılğıl

Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Sayı: 13 (Yaz 2026), s. 239-262.

The Journal of Turkish Language and Literature Studies, Issue: 13 (Summer 2026), pp. 239-262.

Vücûdunu hedef-i nâvek-i belâ kılığ
Kamu cefâlara sabr eyleyüp du'â kılığ
Kim ola dûst rızâsı hemîn sana hâsıl
Rızâ-yı dûstdur asl-ı temettu' ey gâfil (Müseddes 1/9)

Rıza makamının önemli basamaklarından biri şikâyeti bırakmaktır. Şikâyet, hem sabrın hem şükrün düşmanıdır. Fuzûlî'nin rıza makamında olduğu, aşk gamından ölse dahi gönlünün hâlinden şikâyet etmeyip sözleri ile maşuku incitmekten sakınması ile anlaşılır. Şair, bu şuurda bulunduğu aşk mertebesinde aşkın acısına sabretmektedir:

Gamdan öldüm demedüm hâl-i dil-i zâr sana
Ey gül-i tâze revâ görmedüm âzâr sana (G. 16/1)

Fuzûlî, genellikle gazellerinde doğrudan rıza hâl ve makamını anmaz. Rıza, onun gazellerinde daha çok zımnî olarak yer alır. Yalnız şu gazelinde gayb sırrını Allah'tan başkasının bilemeyeceğini ifade ederek kendisine takdir edilen kederin de bir hikmeti olduğunu itiraf etmektedir. Fuzûlî, mukadderat karşısındaki aczini ve sabırla rıza göstermenin lüzumunu kendine hatırlatmaktadır. Bu mısralarda da rıza-sabır ilişkisi göze çarpar:

Hîç kim bilmedi tahkîk ile ağzun sırrın
Sırr-ı gaybı ne bilür kimse Hudâdan gayrı

Ey Fuzûlî bize takdîr gam etmiş rûzî
Kılalum sabr nedür çâre rızâdan gayrı (G. 261/6-7)

İnsanın ontolojik kemâline erebilmesi için gerekli olan muhabbet, yeryüzünde yalnızca insanın insana yöneltebildiği bir duygudur. Bu duygu, ilahî aşkın bir tezahürü olmakla birlikte, onun tüm aşamalarını da mündemiçtir. Aşk, tasavvufta, kulun tekâmülü için kalbin tek gıdasıdır. Bu gıdadan mahrum kalmamak adına âşık, bazı kabz hâllerine tahammül etmekle yükümlüdür. Aşk'ın vücûda gelişinde âşığın istidâdı önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Fahreddîn-i Irakî'ye (2012: 150-151) göre istidâd, Allah'ın kula bahşettiği bir ihsandır. Bütün ilahî hakikatleri, tüm isim ve sıfatları kabul edebilme potansiyelini ifade eden küllî istidâd, insan-ı kâmilin kapasite ve istidâdıdır. Küllî istidâd tarafından belirlenen cüz'î (tikel) istidâd ise, istidâdın sınırlı ve belli bir yönünü yansıtır. Diğer deyişle; her varlığın kendine mahsus potansiyeli ve kabiliyeti cüz'î istidâdıdır. Irakî'ye (2012: 150-151) göre âşık, seyr ü sülûkunda cüz'î istidâdını ele alır ve ontolojik kemâlleri aştıkça istidâdı kapsamını genişletir. Allah'ın âşığa istidâd ihsanı, âşığın tekâmülünde katettiği terakkîye tekaddüm eder. Fuzûlî'nin şiirlerinde açıkça görülen muhabbeti kabul etmiş cüz'î istidâdı, onun bu hususta çoktan teslimiyet içinde olduğunu haber vermektedir. Hem beşerî hem ilahî aşka bağlamında düşünülebilecek şu bendde Fuzûlî, tam bir kulluk teslimiyeti içindedir. Şair, maşuk karşısında kendisini bir ihsan dilencisi; yaşadıkça mahallesinin köpeği, ölünce ayağının toprağı olarak daima aşağı derecede

konumlandırır. “Gerek öldür gerek koy hükm hükmün re'y re'yündür” mısraı ile maşukun hükmüne karşı tam bir rıza hâli içinde olduğunu ifade eder. Bu bendeki râzî hâlinin, maşukun gerek cemâli gerek celâline karşı olduğu anlaşılmaktadır. Bu ikisinin âşık için bir olması, rıza makamının gereklerinden biridir:

Fuzûlî şîve-yi ihsânun ister bir gedâyündür
Dirildükçe seg-i kûyun ölede hâk-i pâyündür
Gerek öldür gerek koy hükm hükmün re'y re'yündür
Gözüm cânım efendüm sevdüğüm devletlü sultânım (Murabba 11/7)

Fuzûlî, hâlinen razı olduğunu rıza'nın ilişkili olduğu tevekkül, sabır, şükür ve muhabbet makamları ile ifade eder. İfade edildiği üzere rıza'l-muhib makamındaki âşık, maşukunun arzusundan başka bir arzu içinde olmaz. Fuzûlî, meşhur beytinde, maşuk olan Allah'ın kendisi hakkındaki muradı her ne ise, kendisinin de aynı muratta olduğunu belirterek maşuktan ayrılmaz. Onun muradından başka bir dilek ve iddia niyetinde olmayı dahi düşünmez. Bu beyit, âşığın maşuktan râzîliğinin en açık ifadelerindendir:

Oldur mana murâd ki oldur sana murâd
Hâşâ ki senden özge ola müdde'â mana (G. 3/6-7)

Rıza makamının ilişki içinde bulunduğu şükür makamı, Fuzûlî'nin şiirlerinde açıkça görünür. Şairin âşıklık istidâdının bir yansıması olarak cevr ü cefâdan hoşnut olması ve bu tavırdan neşe duyması, rıza'nın bu makamı ile ilişkilendirilebilir. Nitekim rıza, bir hoşnutluk hâli içinde olmaktır. Fuzûlî, Dîvân'ında sıkça dile getirdiği “hoşem”, “şâdem” kelimeleri ile aşk acısından ve düştüğü durumdan hoşnut olduğunu ifade etmektedir. Rıza-şükür ilişkisinin görüldüğü şu mısralar, kaderin onu bir âşık olarak hem avam hem havas nezdinde rezil etmesinden memnun olduğunun en açık ifadeleridir:

Hoşem ki ışkla rüsvâ-yı hâs u âmem men
Felek bu şîve ilen eylemiş meni meşhûr (K. 2/7)

Rıza'l-muhib makamının bir yansıması olarak Fuzûlî; aşk derdinden hoşnut olduğunu, bu derdin onun için ilaç olduğunu, kendisini tedaviye niyetlenen tabibin vereceği dermanın onun helakına sebep olacağını şu meşhur beytinde ifade eder. Fuzûlî, bu beyitle âşıklık tabiatının gereğini yerine getirmenin, cüz'î istidâdını ortaya çıkararak küllî istidâda giden yolu katetmenin hazzını yaşadığını belirtmektedir. Burada aşk, mecazen bir hastalığa benzetilmiş olsa da bu hastalığın ortaya çıkmaması ve yaşanmaması ebedî bir helâke sebep olacaktır. Helâkten bahsedilmesi, esasında söz konusu edilen aşkın ilahî aşk olduğunu zımnem ifade etmekte; şair, bu aşkın kendisine sunulmasından mütevellit hoşnutluk içinde olduğunu belirtmektedir. Beyitte, rıza'nın ilişkili olduğu şükür makamı öne çıkmaktadır:

‘İşk derdiyle hoşem el çek ilâcumdan tabîb
Kılma dermân kim helâküm zehri dermânundadır (G. 90/2)

Fuzûlî, aşkı genel olarak şükür ile karşılar. Rıza'l-muhib makamının en çarpıcı örneklerinden biri olan şu bendde şair, hayatı pahasına aşk derdini elde ettiğini, gerçek bir âşığın fiziksel ve metafiziksel nitelikleri olan kanlı gözyaşlarına, sararmış yüzüne ve kederli gönlüne sahip olduğunu, gecelerini feryad ile geçirip beklentilerden arındığını, verilenlere şükretmeyi, söylenenlerle mutlu olmayı başardığını ifade eder. Fuzûlî'nin aşkını tekâmüle erdirmeye gayretinin örneklerinden biri olan bendde, onun hakikî bir âşık olup verilenlere razı olduğunu, rıza makamının ilişkili olduğu makamlardan biri olan şükür makamını aştığını görmekteyiz:

Hayât sarf edüben derd kılmışam hâsıl
Sirişk-i al u rûh-ı zerd kılmışam hâsıl
Zamîr gözgüsine gerd kılmışam hâsıl
Tabîat-ı seg-i şeb-gerd kılmışam hâsıl
İşüm kara gece tâ subh nâle vü feryâd
Ne verseler ana şâkir ne deseler ana şâd (Müseddes 1/3)

Gamı bir kervana benzeten Fuzûlî, kendisini kervanbaşı olarak tavsif eder. Sıkıntı ve elem bir çöl, o da bu çöldeki yolcudur. Tüm bu teşbihler, onun aşkı nasıl gördüğünün bir ifadesidir. Kervanın yük taşınması, onun aşk derdini en önde taşıdığını; çöl teşbihi ise, uçsuz bucaksız bir sıkıntı ve elem içinde yaşadığını ifade etmektedir. Şair, dünya hayatını bir çöle, kendisini bu çöldeki bir misafire benzetmiştir. Bu hâl içinde bile hakir bakılacak bir durumda olmadığını, esasen kimseye ihtiyaç duymadığının altını çizer. Çünkü aslında o, bir âşık olarak padişah gibi fakir, muhteşem/görkemli bir dilencidir. Gözyaşı onun tahtı, feryadı nişanı; cefa ve zulüm yoldaşı, bela ve dert ise hizmetkârlarıdır. Şair, bu ifadeleri ile aşkıta rıza'l-muhib makamında bulunduğunu açıkça ifade etmiştir:

Menem ki kâfile-sâlâr-ı kârvân-ı gamem
Müsâfir-i reh-i sahrâ-yı mihnet ü elemem
Hakîr bahma mana kimseden sağınma kemem
Fakîr-i pâdişeh-âsâ gedâ-yı muhteşemem
Sirişk taht-ı revândur mana vü âh alem
Cefâ vü cevır mülâzım belâ vü derd hoşem (Müseddes 1/1)

Rıza'l-muhib makamındaki âşık; celâlin, cemâlin zuhurunun artmasının bir sonucu olduğunun farkındadır. Cemâl ve celâl sıfatlarının zatının perdelerini oluşturduğu maşuk; cemâl ve celâlini birbiri içine gizlemiştir. Cemâlini seyrettiği maşukun celâlî tavırları, âşık için bir ızdırıp sebebi değildir. Hatta bu noktada o, tam bir rıza hâli içinde olup cemâl ve celâl sıfatları onun indinde birdir. Çünkü muhabbet, âşığın bu iki hâli bir olarak görmesine sebeptir. Fuzûlî, maşukun kirpiklerinin kanını döküp gamzesinin canını almasından muzdarip olmak şöyle dursun, bu celâlin, cemâlin gereği olduğunun farkında ve bu durumdan razıdır. Burada da rıza, şükür ile iç içedir:

Müjen kanum töküp gamzen alur cânım aceb sanma

İşidür tökse kan oh âdetidür alsa cân hançer (K. 4/5)

Maşukun celâli, âşık için her defasında yeni bir nimet gibidir. Bu yüzden âşık, şükretmek için sevgilinin açtığı her bir yaradan ağız açmıştır. Âşık, maşukun açtığı her yaranın kıymetini bilmekte, onun celâliyle muhatap olmaktan memnuniyet duymaktadır:

Zahmlardan bin ağız açdum edâ-yı şükr için
Her onun bir ni'met-i gayr-ı mükerrerdür mana (G. 23/4-5)

Şükür, "Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi arttırırım"¹³, ayetinde buyurulduğu üzere, nimetlerin artmasına sebeptir. Kâşânî'ye (2024: 315) göre şükür, nimetin değerini itiraftır. Rıza'l-muhib makamındaki âşık, maruz kaldığı celâli tecellileri nimet gibi karşılar ve şükreder. Böylece nimetinin artmasını diler. Belaya rıza gösteren ve şükrederek artmasına vesile olmak isteyen Fuzûlî, "hoş-hâlem" ifadesi ile rızasını dile getirir:

Çoh oldukça gam u derdüm reh-i ışk içre hoş-hâlem
Fuzûlî şâd olup şükr etmeyem mi nimetüm artar (G. 102/7)

Benzer mana, şairin aşk derdine deva bulmak için hiçbir uğraş sarfetmediğini ifade ettiği şu beyitte de gizlidir. Aşk gıdası ile beslenen âşık, deva için uğraşmamakta, bu konuda tabip gibi bir arayış ve zahmete girmemektedir. Çünkü onun derdi, istidâdının ortaya çıktığının en açık delilidir. Bu nedenle âşık için, âşık olmak, âşık olmamaktan evladır. Bu yüzden aşk, şükür ile karşılanır:

Derd-i ışkum def'ine zahmet çeker dâyim tabîb
Şükr kim olmuş ana zahmet mana râhat nasîb (G. 343/1)

Âşığa düşen, maşuk ne isterse onu istemektir. Maşukun arzusundan farklı arzuda olmak, söz konusu vuslat dahi olsa farka düşmektir. Bu fark, âşıklığa uygun değildir. Fuzûlî, "hâline razı olmayıp şükretmez, ayrılığa dayanamayıp maşuku arzularsan belaya müptela olursun" diyerek gönlüne seslenir:

Ey dil ki hecre döymeyüp istersen ol mehi
Şükr et bu hâle yohsa gelür bir belâ sana (G. 19/5)

Rıza'l-muhib makamında âşık, aşk derdine şükrederek şükür makamını yansıttığı gibi, sabır makamında da en ön safta yer alır. Ahmed-i Gazâlî'ye (2019: 89) göre âşık, aşk derdini arttıracak olan safrayı gönül kâsesi ile içer. Böylece aşk derdi depresir, zehir gönlüne dökülür ve sonra âşık bu zehri içer. Bu zehir tamamıyla içilince sabır kendini gösterir. Tamamıyla içilmediğinde sabır yolu âşığa kapanır. Bu kâseyi tamamen içmiş bir âşık olarak Fuzûlî; "sabır yolu ve selamet tedbirinin lezzetini bilmiyorum. Aşk ve melâmet bana sabır ve selâmetten iyi gelir" demektedir:

Tarîk-ı sabr u tedbîr-i selâmet lezzetin bilmen

¹³ İbrahim 14/7, Diyanet İşleri (Yeni) Meali, <https://www.kuranvemeali.com/ibrahim-suresi/7-ayeti-meali>. (E.T.: 31.10.2025).

Mana ışk u melâmet yeg gelür sabr u selâmetden (G. 211/5)

Rıza makamı, kulun nimete de belaya da eşit mesafede olması ve Allah'ın celâlinde geleni de cemâlinden gelen gibi karşılmasıdır. Âşık ise, rıza'l-muhib makamında, maşuktan gelen her türlü beladan beslenmelidir. Bunun sebebi, aşkın gıda olmasıdır. Maşuktan gelen cefalar, âşığın aşkını arttıracığından âşık, aşk ile beslenmeye devam edecek, kalben mutmain olacaktır. Fuzûlî, celâlden kaynaklanan hâllere alışkın olduğunu, hatta onlara maruz kalmadan yaşayamayacağını ifade ile bu celâlin tezahürlerine sınır olmamasını dilemektedir. Celâle yeterince hürmet eden elbette cemâl ile mükâfatlandırılacaktır:

Cefâ vü cevri ile mu'tâdem anlarsuz n'olur hâlüm
Cefâsına had ü cevriye pâyân olmasun yâ Rab (G. 34/1)

Maşukun âşığa cevri, celâlin beşerî aşktaki tezahürlerindedir. Âşık, beşerî maşukun cevri ile adeta talim yapar, nefsinin terbiye edip kalbini vahdete hazırlar. Kalp, birçok güzelden birini seçip beşerî vahdete erer. Bu süreç, her ne kadar son derece acı verici olsa da vahdete erme umudu ve tasavvuru âşığa ileri derecede, tekrar tekrar haz verir. Şair, celâlden aldığı lezzetten razı olduğu için, onu cemâl gibi görür. Failin mahub olması, rıza'l-muhib makamındaki âşığın aşk acısına razı olmasına neden olur. Çünkü "rıza, muhabbetin neticesidir ve seven, sevdiğinden gelen her şeye razıdır" (Hâris el-Muhâsibî, 2024: 97; Hücvirî, 2020: 243). Gazâlî'nin (t.y.: 624-625) işaret ettiği gibi muhabbet, acının duyulmasına engeldir ve bu durum beşerî aşkta da bu şekilde tezahür etmektedir. Fuzûlî şu beyitte, sevgiliden gelen zulmün kendisine bal ve şeker gibi tatlı geldiğini, gamının zehrinin bile tekrar tekrar yenilen akide şekeri gibi leziz olduğunu bu duygularla ifade eder:

Ey mezâk-ı câna cevriye şehd ü şeker tek lezîz
Dem-be-dem zehr-i gamun kand-i mükerrer tek lezîz (G. 64/1)

Âşık, maşukun cevriye en çok onun mahallesinde maruz kalır. Çünkü orası, maşuka en yakın, ama aynı zamanda en ulaşılmaz yerdir. Ne kadar zulmgâh olsa da âşık, maşukun mahallesini vatanı olarak algıladığı için orada olmaktan memnun ve razıdır:

Edemen terk Fuzûlî ser-i kûyın yârün
Ne kadar zulm yeriye mana hoşdur vatanum (G. 182/7)

Âşıkta, maşukun cevriye olduğu kadar, ağyarın kınamasına karşı da sabır hâkimdir. Bu nedenle Fuzûlî, dert bahçesinin bir fidanı olarak kendi meyvesinin melâmet olduğunu ifade eder:

Ey Fuzûlî çoh melâmetden meni men etme kim
Men nihâl-i gülşen-i derdem melâmetdür berüm (G. 185/7)

Seçkinlerin rızası; tevekkül, şükür, sabır ve muhabbet gibi makamlardan sonra ulaşılan noktadır. Rıza'l-muhib makamındaki âşık, bu makamları kesb etmiş olarak

maşukun cevri ve hasretine karşı tam bir rıza hâlinde olacaktır. Klasik şiirde âşığın temsili olan bülbül, sürekli ötmesinden mütevellit, Fuzûlî'ye göre bu makama ulaşmamış bir şâkîdir. Oysa aşk, sabır işidir. Aşkın hakikatinin sabırdan geçtiğini anlamayan bülbüle karşı Fuzûlî, hakikî bir âşıktır:

Ehl-i temkînem meni benzetme ey gül bülbüle
Derde yoh sabrı anun her lahza bin feryâdı var (G. 88/4)

SONUÇ

Klasik Türk edebiyatının önde gelen şairlerinden Fuzûlî'nin bâtnî tecrübeye, seyr ü sülûkun aşama, hâl ve makamlarına atıfta bulunduğu Türkçe Dîvân'ı, birçok dinî-tasavvufî merkezli çalışmanın odağı olmuştur. Bu çalışmalarda şairin dinî ve tasavvufî birikimi ortaya konmuş, ancak şairin hedef olarak gördüğü "rıza" hâl ve makamını şiirlerine ne şekilde yansıttığı üzerinde durulmamıştır. Gerek dünyevî taleplerine gerekse aşk anlayışına rıza makamını nihaî hedef olarak nasıl yansıttığı, bu çalışma ile tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tasavvuf terminolojisinin ıstılahlarından olan rıza; Allah'ın kulundan, kulun Allah'tan razı olması şeklinde iki türdür. Genel olarak kabul edilen Necmüddin-i Kübra'nın öne çıkan makam tasniflerinde rıza, makamların sonuncusu ve yakîn mertebenin en üst noktasıdır. Mutasavvıflarca hâl veya makam olduğu konusu tartışmalı olsa da önde gelen sûfilerce her ikisini de kapsadığı ve kulun sülûktaki tecrübesi gereği makam seviyesine gelene kadar hâl olarak da ortaya çıktığı şeklinde kabul edilmektedir.

Rıza, avamın ve havassın rızası olmak üzere iki mertebede kabul edilmektedir. Avamın rızası Allah ve Resul'üne iman etmekten ibaretken havassın rızası "rıza'l-muhib" mertebesinde olup kendi içinde makamlara ayrılır. Rıza makamı, kendinden önceki tevekkül, sabır, şükür ve muhabbet makamları ile de ilişkilidir. Rıza makamına ulaşmış olan kul, bu makamları aşmıştır. Bu makamlar arasında muhabbet, rıza'l-muhib derecesinde bulunması itibarıyla ayrı bir önem taşır. Çünkü bir kişi, sevdiğinden gelen eza sebebiyle şikâyetle bulunmak bir tarafa, ona olan sevgisinden dolayı hâline razı olur. Avamın ve havassın rızasını birbirinden ayıran da "rıza'l-muhib" makamıdır.

Fuzûlî'nin Türkçe Dîvân'ında rıza, lafzen ve mana olarak iki şekilde gözlemlenebilir. Dîvân'da rıza, 8 ayrı şiirde 10 defa lafzen anılmaktadır. Bunların 7'si kasidelerde, 2'si müseddeste, 1'i ise gazelde yer alır. Şair, rıza hâl ve makamını münferit olarak andığı mısralarda; rıza yolunu tuttuğunu (tarîk-i rıza), rıza yolunu tutmaktan memnun olduğunu (tarîk-ı hüsn-i rızâ, lezzet-i rızâ), her hâline razı olduğunu (cemî-i hâle rıza), Allah'ın rızasına iki dünyada da tâlip olduğunu, kazaya razı olmanın kula zorluk değil, kolaylık getireceğini, asıl elde edilmesi gereken

makamın dostun rızası olduğunu (rızâ-yı dûst), rıza'ya erişmenin sabırdan geçtiğini ifade eder. Fuzûlî, ayrıca rıza'nın hâl mi, makam mı olduğu yönündeki tartışmalara da ilgi ile dâhil olmuştur. Bir beytinde rıza'nın soy ve kökenle değil, amelle elde edilebileceğini ifade eden şair, rıza'nın kesbî olduğunu dile getirmiş olmaktadır. Bunlar dışında şair, rıza makamını doğrudan zikretmese de Dîvân'ının bütününde rıza makamıyla ilişkili olan tevekkül, sabır, şükür ve muhabbet makamlarını da çokça anmıştır. Şairin rıza makamını arzuladığı, ilişkili olduğu bu makamlardan yola çıkarak da anlaşılmaktadır.

Dîvân'da şairin rıza'yı hâl mi, yoksa makam olarak mı tecrübe ettiği, şiirlerindeki muhtevadan yola çıkarak ayırt edilebilmektedir. Bu fark, özellikle kaside ve diğer manzumelerinden bilhassa gazellerinde açığa çıkmaktadır. Kasidelerinde, devlet erkânına dünyevî taleplerini ileten ve hâlerinden şikâyet eden şair, daha sonra Allah'a dönerek hâline razı bir duruş sergileme ihtiyacı duymuştur. Bu değişken psikoloji, şairin "bir kul olarak" Allah'tan razı olmayı önemseyen tavrına işaret etmektedir. Ayrıca şair, bu değişen psikolojisi gereği, rıza'yı bir "hâl" olarak tecrübe ettiğini ortaya koymaktadır. Bu noktada şiirlerde; rıza-tevekkül, rıza-sabır, rıza-şükür ilişkileri ortaya çıkar.

Fuzûlî'nin aşka istidâdlı tabiatı dikkate alındığında ise durum bundan farklıdır. Şair, bilhassa gazellerinde, "bir âşık olarak" rıza'yı, havas derecesinde tecrübe etmiştir. Şiirlerinde aşkı ön plana çıkaran ve istidâdî yüksek bir aşk şairi olarak tanınan Fuzûlî, gerek beşerî gerekse ilahî aşkı yansıttığı mısralarında, daima "rıza'l-muhib" makamındaki bir âşık olarak var olur. Şair, aşkı genel olarak rıza makamının ilişkili olduğu şükür makamı ile karşılaşmış ve maşuktan gelen cefalara "hoşem", "şâdem", "memnûnam" ifadeleri ile karşılık vermiştir. Bununla birlikte, maşuktan gelen türlü sıkıntılara, şükürle birlikte daima sabır gösterdiği de görülür. Rıza'nın yakın ilişkili olduğu sabır makamı, özellikle âşık olarak onun mısralarında daima ön plandadır. Şair, maşuktan gelen sıkıntılara karşı, şikâyet dili kullanmaz. Bu noktada rıza, gazellerinde tek başına bir makam olarak yer almamakla birlikte; rıza-tevekkül, rıza-sabır, rıza-şükür, rıza-muhabbet ilişkileri bağlamında göze çarpar. Şairin, bu ilişkilerden hareketle kasidelerinde bir hâl olarak yaşadığı rıza'yı bilhassa gazellerinde aşka istidâdının bir tezâhürü olarak makam seviyesinde tecrübe ettiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdürrezzak Kâşânî (2024). *Tasavvuf Sözlüğü*. (haz.) Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık.

Ahmed Gazâlî (2019). *Âşıkların Hâlleri*. (çev.) Turan Koç-Metin Çetinkaya. Ankara: Hece Yayınları.

Allahverdiyev, İbrahim (2003). *Fuzulî'nin Dîvân'ındaki Gazellerinde Tasavvufi Kavramlar*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ceylan, Ömür (2023). *Şiiri Mecnunlaştıran Şair Fuzuli*. İstanbul: Muhit Kitap.

Çelik, Nülüfer (2001). "Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı'nda Geçen Ayetler ve Yorumları". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 6. s. 131-148.

Demirci, Mehmet (1992). "Hâl". *İslam Asiklopedisi*. C. 15. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları. s. 216-218.

Dilçin, Cem (2010). *Fuzûlî Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Doğan, M. Nur (2002). *Fuzûlî'nin Poetikası*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Ebû Nasr Serrâc Tûsî (1996). *İslam Tasavvufu*. (haz.) Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları.

Ebû Tâlib El-Mekkî (2003a). *Kalplerin Azığı* (Kutu'l-Kulûb) I. (çev.) Yakup Çiçek-Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları.

Ebû Tâlib El-Mekkî (2003b). *Kalplerin Azığı* (Kutu'l-Kulûb) II. (çev.) Yakup Çiçek-Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları.

Ebû Tâlib El-Mekkî (2003c). *Kalplerin Azığı* (Kutu'l-Kulûb) III. (çev.) Yakup Çiçek-Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları.

Ebû Tâlib El-Mekkî (2003d). *Kalplerin Azığı* (Kutu'l-Kulûb) IV. (çev.) Yakup Çiçek-Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları.

Ebu'l-Âlâ Afîfî (2018). *Tasavvuf İslâm'da Manevi Hayat*. (çev.) Ekrem Demirli-Abdullah Kartal. İstanbul: İz Yayıncılık.

Ebu'l-Ferec Abdurrahman (2025). *Allah Aşkı*. (çev.) Cemal Aydın. İstanbul: Sufi Kitap.

Eraydın, Selçuk (1996). "Fuzûlî'nin Tasavvuf Edebiyatında Yeri ve Tesiri". *Fuzûlî Kitabı*. (haz.) Beşir Ayvazoğlu. İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları. s. 175-182.

Eroğlu, Ebubekir (1996). "Fuzûlî'de Şiir-İlim-Aşk Süreci". *Fuzûlî Kitabı*. (haz.) Beşir Ayvazoğlu. İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları. s. 324-325.

Fahreddin-i Irakî (2012). *Aşk Metafiziği*. (çev.) Ercan Alkan. İstanbul: Hayykitap.

Fuzûlî (2016). *Fuzûlî Dîvânı*. (haz.) Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Fuzûlî (2021). *Fuzûlî Dîvânı*. (haz.) Abdülhakim Kılınç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Hacıeminoğlu, Necmettin (1972). *Fuzûlî. 100 Büyük Edip 100 Büyük Şair*. İstanbul: Toker Yayınları.

Hâris el Muhâsibî (2024). *Allah'a Dönüş*. (çev.) Cemal Aydın. İstanbul: Sufi Kitap.

Hücvirî (2020). *Hakikat Bilgisi (Keşfü'l-Mahcûb)*. (haz.) Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.

İbn Arabî (2017). *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. C. 7. İstanbul: Litera Yayıncılık.

İbn Kayyim el-Cevziyye (2023). *Nefis Terbiyesi*. İstanbul: Polen Yayınları.

İmam Gazâlî (t.y.). *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. (çev.) Ahmed Serdaroğlu. Bedir Yayınevi. İpekten, Haluk (2016). *Fuzuli: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

İsmail b. Muhammed el-Aclûnî (1988). *Keşfu'l-Hafâ Ve Müzîlu'l-İlbâs Amme's-Tehera Min'el-Ehâdîsi Ala El-Sineti'n-Nâs*. C. 2. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İzzeddin Kâşânî (2010). *Tasavvufun Ana Esasları*. (çev.) Hakkı Uygur. İstanbul: Kurtuba Kitap.

Karahan, Abdülkadir (1995). *Fuzuli: Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*. İstanbul: MEB Yayınları.

Kelabazi (1992). *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Ta'arruf*. (haz.) Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kur'ân ve Meâlî. Diyanet İşleri (Yeni) Meali.
<https://www.kuranvemeali.com/zumer-suresi/67-ayeti-meali>. (Erişim Tarihi: 31.10.2025).

Kuşeyrî (1978a). *Tasavvufun İlkeleri (Risâle-i Kuşeyrî I)*. (çev.) Tahsin Yazıcı. İstanbul: Tercüman Yayınları.

Kuşeyrî (1978b). *Tasavvufun İlkeleri (Risâle-i Kuşeyrî II)*. (çev.) Tahsin Yazıcı. İstanbul: Tercüman Yayınları.

Mazıoğlu, Hasibe (2011). *Fuzûlî Üzerine Makaleler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Necmüddin Kübrâ (1980). *Tasavvufî Hayat (Usûlu Aşere-Risâle İle'l-Hâim-Fevâ'ikhu'l-Cemâl)*. (haz.) Mustafa Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Seyyid Cafer Seccadî (2007). *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*. (çev.) Hakkı Uygur. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Şihâbuddîn Sühreverdî (2010). *Gerçek Tasavvuf (Avârüfu'l-Meârif)*. (çev.) Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları.

Tarlan, Ali Nihat (2005). *Fuzuli Dîvânı Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Tek, Abdulrezzak (2024). *Tasavvufî Mertebeler (Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî Örneği)*. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Terzibaşı, Ata (2016). *Fuzûlî Hakkında Yazılar*. İstanbul: Şenyıldız Matbaacılık.

Uludağ, Süleyman (2003). "Makam". *İslam Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları. s. 409-410.

Uludağ, Süleyman (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.